

YENİÇERİLERİN ESNAFLAŞMASINDA ORDUÇU GÖREVİNİN ROLÜNE DAİR BAZI TESPİTLER

SOME REMARKS ON THE ROLE OF ORDUÇU OBLIGATION IN THE TRANSFORMATION OF JANISSARIES INTO ARTISANS

Bülent ÇELİK*

Geliş Tarihi/Received:27.04.2019

Kabul Tarihi/Accepted:19.06.2019

ÇELİK, Bülent, (2019), "Yeniçerilerin Esnaflaşmasında Orduçu Görevinin Rolüne Dair Bazı Tespitler" Belgi Dergisi, C.2, S.18, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2019/II, ss. 1683-1700.

Öz

Osmanlı Devleti'nde devletin kuruluşundan beri askeri faaliyetler her zaman için önemli olmuştur. Yeniçeri Ocağı, Tımar Sistemi gibi askeri kurumlar, Osmanlı Devleti'nin en önemli kurumlarından bazıları olarak bu türden faaliyetlerde yer almışlar ve askeri alanda oldukça başarılı örnekler sergilemişlerdir. Özellikle yeniçerilerin XVI. yüzyılın ortalarından itibaren kuruluş yıllarında sahip olduğu geleneksel özellik ve kuralların dışına taşarak değişiklik ve farklılıklar göstermesi, günümüzde Osmanlı Devleti'nin askerlik alanındaki "gerilemesinin önemli bir başlığı olarak ele alınmaktadır. Başlangıçta bu değişiklikleri ve yeniçerilerin özellikle esnaf loncalarına dâhil olmalarını hoş karşılamayan devlet, sonraki yıllarda bu durumu kabullenmiş gibidir. Bir yüzyıl sonra, XVII. yüzyılın ortalarında, pek çok esnaf loncasında yeniçerilere rastlamak artık olağan bir hal almıştı. Bu işbirliği hem yeniçeriler hem de loncalar için avantajlı olmuşa benzemektedir. Yeniçeriler enflasyon nedeniyle değeri düşen maaşlarını loncadan aldıkları gelirle dengelemişler, loncalar da özellikle XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Batı ile ticari etkileşiminin artması nedeniyle uğrayabilecekleri ticari pazarlara karşı ocağın siyasi gücünü arkalarına almışlardır. Bu iki farklı grup ise birbirlerini özellikle seferlerde gözlemlemişlerdir. Yeniçeriler ve diğer askeri grupların yanı sıra seferlerde Osmanlı askerlerinin başta beslenme, giyim, sağlık-sağlığa uygunluk, silah donanımlarının tamiri ve bakımı gibi ihtiyaçlarını gören ve "orducu esnafı" olarak adlandırılan lonca üyeleri de yer almaktaydılar. Yeniçeri ve lonca üyeleri arasında sefer boyunca ve sonrasında da devam eden iletişim bu ekonomik ve siyasi ortaklığı doğurmuştur. Yeniçeri ve esnaf teşekküllerinin yan yana var olduğu tüm Osmanlı kentlerinde bu grup arasındaki etkileşim ve işbirliği az ya da çok oranda görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, kaldırılışına kadar Yeniçeri Ocağı ile esnaf loncaları arasındaki işbirliğini bazı Osmanlı arşiv belgelerinden tespit etmek ve bunun Osmanlı kent ve siyasi yaşamını şekillendirdiğini göstermektir.

Anahtar Kelimeler: *Yeniçeri Ocağı, Tımar Sistemi, Lonca, Orduçu Esnafı, Osmanlı, Enflasyon*

Abstract

Military activity had always been important in Ottoman empire since the foundation of the state. Military institutions like the Janissary organization or Tımar system, being among the most important institutions of the Ottoman Empire, took part in such activities and accomplished various successful duties in military field. Especially by the middle of the XVIth century, janissaries' violations of their traditional traits and principles which they possessed in times of their foundation, is considered as an important factor of military "decline" of the Ottoman Empire in modern history. The state, which did not tolerate these changes and janissaries' participation in artisan guilds at the beginning, seems to acknowledged the situation in subsequent years. One century later, during the middle of the XVIth century, it became normal to encounter janissaries in many artisan guilds. It looks like that this cooperation was advantageous both for janissaries and artisans. Janissaries, with their

*Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Merkez Kampüs Efeler/Aydın, bcelik@adu.edu.tr.

incomes from guilds, compensated their reduced salaries which were devaluated due to inflation, and guilds earned the political power of the organization in the face of commercial losses which could in curthem as a result of the increasing, commercial interaction of Ottoman Empire with western World especially in the XVIIth century. These two groups watched for each other especially during campaigns. Along with janissaries and other military groups, guild members who were called as "military artisans" who met the needs of Ottoman soldiers, chiefly food, clothing, health-hygiene, repair and care of weapon equipment, were also taking part in campaigns. Communication between Janissaries and guild members that maintain enduring and after campaigns brought forth this economic and political partnership. In all Ottoman cities, in which Janissary and artisan organizations were coexisted, this interaction and cooperation can be witnessed in various degrees. Aims of this study are to detect the cooperation between Janissary organization and artisan guilds from some Ottoman archival documents and illustrate that this shaped the Ottoman civic and political life.

Keywords: *Janissary Organization, Timar System, Guilds, Military Artisans, Ottoman, Inflation*

A- Giriş

Osmanlı Devleti'nde esnafın orduyu lojistik olarak desteklemesi ve sefer organizasyonunun üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında; Ömer İşbilir'in 1996'da tamamladığı, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri*, başlıklı doktora tezi sefer organizasyonları üzerine yapılan öncü bir çalışma olarak görülmelidir. İşbilir, XVII. yüzyılda Osmanlı devletinin Doğu Seferleri'nde orduyu desteklemek için yapmış olduğu iaşe politikalarını ve ordunun finansal desteğinin kalemlerini açıklamaya çalışmıştır. Yine Rhoads Murphey'in, *Ottoman Warfare, 1500-1700* eserinde; Osmanlı Devleti'nde ordunun değişim ve dönüşümü ile birlikte savaşlarda ordunun sevkiyat, iaşe, maddi koşullarını ve sistemini ele alarak iki yüz yıllık sürede Osmanlı ordusu hakkında önemli bilgiler verilmektedir. Sefer Organizasyonu üzerine bir başka önemli çalışma ise Mehmet Yaşar Ertaş'ın Mora'nın 1715'de Venediklilerden geri alınması üzere yapılan askerlerin toplanması, yol ve köprü tamirati, silah, iaşe, binek hayvanı temini gibi sefer öncesi hazırlıkları ele aldığı *Mora'nın Fethinde Osmanlı Sefer Organizasyonu (1714-1716)* adlı doktora tezinde; bu sefer başından sonuna kadar incelenmiştir. Yine *Kamanîçe Seferinin Lojistik Hazırlıkları* başlıklı doktora tezi de Mustafa Nuri Türkmen tarafından Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2002 yılında çalışılmıştır. Bir başka çalışma da Feridun Emecen'in "*Onbeş Yıl Savaşları Tarihinden Bir Safha: Osmanlı Kaynaklarına Göre 1598 Varad Seferi*" makalesidir. Aynı yazarın *Osmanlı Klasik Çağında Savaş* isimli kitabı da Osmanlı Devleti'nin savaşlarda kullandığı taktikler, silahlar, Osmanlı ordusunun verdiği çeşitli savaş örnekleri çerçevesinde içerik olarak daha fazla sayıda konuya ışık tutmaktadır. Seferlerde görev alan lonca mensupları yani orducular üzerine bu yazının yazarına ait bir doktora çalışması bulunmaktadır. Prof. Dr. Özer Ergenç danışmanlığında hazırlanan ve *Osmanlı Seferlerinin Lojistik Sorunlarına Kentli Esnafın Getirdiği Çözümler: Orducu Esnafı* adlı bu eser Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda 2002 yılında savunulmuştur. Aynı yazara ait Türkiye'de değişik akademik dergilerde, bu esnaf grubu ile ilgili olarak çeşitli yazılar yayınlanmıştır. Ayrıca Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde "Orducu" maddesi Şenol Çelik tarafından kaleme alınmıştır. Ordu ve sefer üzerine anmamız gereken; Şenol Çelik, Mehmet Tanju Akad, Gültekin Yıldız, Gülgün Üçel-Aybet, Gabor Agoston, Emrah Safa Gürkan gibi araştırmacıların muhtelif eserleri de mevcuttur. Bu türden çalışmaların son yıllarda artması Osmanlı askeri tarihi açısından sevindirici gelişmelerdendir.

Osmanlı Devleti'nin eyaletlerdeki siyasi ve sosyal yapıları XV. yüzyılda önceleri fark edilmesi oldukça güç, ama zaman içinde gittikçe hızlanan bir değişime sahne olmuştur. Sorunun temeli ekonomiktir. Öncelikle yeni bulunan ticaret yollarının etkisiyle Akdeniz'in ticari potansiyeli XVI. yüzyıldan başlayarak hissedilir bir düşüşe geçmiştir. Yeni ticaret yollarının bulunması ile beraber XVI. yüzyılın ikinci yarısında, hatta sonlarında, dahası

XVII. yüzyılda bu düşünüş ciddi şekilde hissedilecektir. Bu durum, XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Akdeniz ticaret yollarını denetlemelerinden doğan gelirlerin azalmasına yol açmıştır¹. Buna ek olarak Amerika'dan Avrupa'ya getirilen altın ve gümüş eski kıtada büyük bir enflasyona yol açmış, fiyat ve ücretlerin yükselmesine sebep olmuştur. Ama enflasyonun nedeni sadece bu değildi. Akdeniz havzasında bu dönemde etkili olan genel nitelikli nüfus artışı da eldeki mal ve kaynaklara olan talebin artmasına neden olmuştu². Avrupa'daki bu piyasa değişikliğine Osmanlı pazarları da uyum sağlamakta gecikmemiştir. Avrupa'ya göre ucuz, ama Osmanlı iç piyasasına göre aşırı artan fiyatlarla alınıp satılan hammadde veya mamul mallar, bu bol değerli madenlerle değiştirilmeye başlanmıştır. Osmanlı devletinin sık sık ihraç edilmesine yasaklamalar getirerek engel olmaya çalıştığı bu akış, kaçakçılığı beraberinde getirmiştir. Böylece Osmanlı Devleti Avrupalıların gerek kapitülasyonlar yoluyla resmi, gerekse kaçakçılıkla gayri resmi yollardan devamlı satın alıp, Avrupa'da pazarlayabilecekleri malları arayıp durdukları bir pazar durumuna gelmiştir³.

Öte yandan Avrupalı devletlerin XV. yüzyılın sonlarından itibaren merkantilist bir ekonomik anlayış izleyip imalat sanayi için gerekli sermaye birikiminin ortaya çıkışını sağlamaları Avrupa ekonomisini, durgun ve tarıma dayalı Osmanlı ekonomisi üzerinde egemen kıldı. Bütün bu olumsuzluklara askeri harcamaların devlet ekonomisinde açtığı gedikler eklendiğinde durum yerli üreticiler için pek de iç açıcı görünmemektedir. Devlet bu genel ekonomik bunalımın yıkıcı etkilerini hafifletmek için iki temel yol izlemiştir. Birincisi özellikle askeri harcamalarında kullanabilmek amacıyla, yeni gelir kaynakları yaratabilmek için uygulamaya koyduğu yeni vergi politikası gereği sık olarak yapılacak olan tağşişler, iltizam, malikâne ve esham gibi uygulamalar yoluyla iç borçlanmalara gitmiştir. Bu uygulamalar Osmanlı toplumunda önceden var olmayan bir takım ara zümreler yaratmıştır ki, bunlar genel olarak sonradan taşrada ayan olarak anılacak olan yerel otoritelerdir. Merkezi yönetimin izlediği ikinci yol işte bu ara unsurlarla ilgilidir. Değişen ekonomik düzende ortaya çıkan bu unsurları taşrada çeşitli görevlerde kullanmaya başlayan Osmanlı Devleti, bir anlamda resmi yetkililerinin karşısına böylece yerel güç odaklarını çıkarmakta ve merkez-taşra ilişkileri yeniden düzenlemeye çalışmaktadır. Osmanlı kentlerinin klasik dönemde Batı'daki gibi ticaretin değil, bürokrasinin merkezleri olmaları devletin kentlerdeki üreticiler olan loncalardan, loncaların da devletten beklentilerinin kadılar aracılığıyla yapılan bürokratik yazışmaların sonuçlarına göre biçimlendirildiği bir karşılıklı ilişkiler yumağı ortaya çıkarmıştı. Toplumsal ve yönetim alanlarında bu değişiklikler olurken üretim sektöründeki loncaların benzer şekillerde köklü değişikliklere uğradıkları görülmemektedir. Başlangıçtan beri sahip oldukları devlet desteği sayesinde Avrupalı çağdaşları olan yabancı devletlerin ticari üretimleri ile rekabete girmemiş ve uzun yıllar boyunca ayakta kalmayı bu kendilerine tanınan korumacı politika ve destek sayesinde becerebilmişlerdir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş dönemlerinde iktisadi ve siyasi sistemin hareket noktası adalet fikridir. Devletin devamlılığını sağlanabilmesi için gerekli olan gelirleri artırma politikası da adalete dayanmıştır. Sosyal refahı ve dengeleri sağlama amacı yönetimin "gelenekçilik" ilkesi le yakından ilişkilidir. Gelenekçilik, temel ilkelerini İslam'dan almış denenmiş "iyi"lerdir bu çerçevede iktisadi anlamda "eşitlik" Allah

1 Ömer Lütfi Barkan, "Şark Ticaret Yolları Hakkında Notlar" İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C 1, S 4, İstanbul, 1940, s. 450-452; Özer Küpeli, "Osmanlılar ve Doğu Ticaret Yolları Üzerine (XV-XVII. Yüzyıllar)", *Prof. Dr. Necmi Ülker'e Armağan*, İzmir, 2008, s. 394. Ayrıca İran Şahı'nın Batı ile olan ipek ticaretinde Osmanlı Devleti'ni devre dışı bırakarak Levant yerine Hürmüz ve Ümit Burnu yollarının kullanılması için girişimlerde bulunduğu bilinmektedir. Küpeli, agm, s.399.

2 Fernand Braudel, II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, C. 1, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1989, s.127.

3 Osmanlı Devleti'nde ihracat yasakları ve bunun kaçakçılığı doğurması hakkında bkz. Zeki Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, 1991, s. 279-306; Suraiya Faroqi, *Osmanlı'da Kent ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul, 2000, s. 65-66; Mustafa Öztürk, "Osmanlı Ekonomisinde Fiyatları Etkileyen Unsurlar", *Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı*, Elazığ, 1996, s.231-232.

önündeki kul eşitliğine dayanmaktadır⁴. İnsanın ekonomi için olduğunu ifade eden çağdaş kapitalist anlayışın tersine, klasik Osmanlı sistemi ekonominin insan için olduğu düşüncesi ile ihdas edilmiştir. Toplumsal yaşamda ve üretimde egoist insan tipinden ziyade altruist ahilik ve büyük ölçüde devamı olan Osmanlı loncaları devletin iktisadi faaliyetin temel unsuru sayılmıştır. Osmanlı toplum organizasyonunda ve yönetiminde bireysel çıkarımdan çok toplumsal çıkar esas alınmış ayrıca rekabet ve çatışma yerine iş birliği ile dayanışma konmuştur⁵. Ahi/Lonca örgütlenmesinin temel iktisadi amaçlarından biri esnaf ve zanaatkârların tekeli korumak, servetin belli ellerde toplanmasını ve üreticiler arasındaki ihtilafları önlemek olmuştur. Söz konusu amaçları gerçekleştirmek içinde iç rekabet devlet mekanizması ile kısıtlanmıştır. Tam bu noktada ahi/lonca teşkilatının belirtilen ilkelerinin ve devlet yönetimindeki güçlerinin kapitalist sanayileşmenin önünde önemli bir engel teşkil ettiği iddia edilebilir. Nitekim talebin arttığı üretim sahalarında ahi/lonca teşkilatının izni dışında üretim yapmaya çalışan üreticiler bu teşkilat tarafından merkezi yönetime şikâyet edildiğinde devlet ahilerde/loncalardan yana tavır almıştır⁶.

Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesine çıktığı ilk dönemlerden itibaren esnaf, devlet tarafından sürekli teşvik görmüştür. Osman Gazi'nin kayınpederi Şeyh Edebali, Eskişehir ahilerinin saygı duydukları bir kişiydi ve bu durum Osmanlı Beyliği'nin ilk dönemlerinden itibaren ahiler tarafından desteklenmesini sağladı. Ahiler o dönemde aynı zamanda silahlı milis güçleriydi. Yine II. Mehmed'in İstanbul'un fethinden sonra kentte kurulması için teşvik ettiği ilk zanaatlar ya da işletmeler orduya hizmet edenlerdi ve bunlar Saraçhane'de⁷ toplanmışlardı. Buradaki atölyelerin bazılarında Saray için üretim yapılıyordu. Saraçhane çarşısında ayrıca demirciler ile bakırcıların da atölyeleri vardı. Deri üretimi ve ticareti ile ilişkili olarak kurulan ilk tabakhanelerde Yedikule yakınlarında sur dışında kurulmuştu⁸. Bu düzenleme tüm İslâm kentlerinde aşağı yukarı aynı biçimdedir. Kenti oluşturan mahallelerde kurulan pazarlarda aynı malın üreticileri, imalâtçıları ya da satıcıları, birbirlerine yakın yerlerde faaliyet göstermekteydiler. Her ticaret dalının üyeleri bu pazarların belli bir bölümünü işgal ederler ve bunların ticari faaliyetleri kentte yaşayanların alış-verişlerini kısa bir sürede yapabilecekleri yakın yerlerde toplanmıştır. Entelektüel bir merkez fonksiyonunu yüklenmiş olan cami yakınında, kitapçılar, ciltçiler, deri eşya satıcıları ve terlikçiler bulunurdu. Dericileri, baskın imalât sanayi türü olan dokumacılar izlerdi. Daha sonra da marangozlar, çilingirler ve bakırcılar yer alırdı. Merkezden en uzaktaki yerlerde ise zanaatçılar, demirciler vardı. Kentin kapılarına yakın olan yerlerde de alıcıları daha çok köylüler olan saraçlar ve eyerciler bulunması doğaldır. Tabakhane ve boyahaneler kentin en dışındadır. Çevrede çömlekçiler yer alırdı⁹. Kent büyüdükçe bu esnaf yerleşkeleri değişim gösterebilmektedir. Ama kentin ilk oluşum aşamasında loncaların yaptıkları işlere göre konumlanmaları aşağı yukarı bu şekilde idi.

4 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2010, s. 50, 72-73.

5 Cüneyt Dumrul; Yasemin Dumrul, "Osmanlı İmparatorluğunun Kapitalist Paternde Sanayileşmesinin Önündeki Engeller Üzerine Bir İnceleme" *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, S.23, 2014, s. 153, 156.

6 Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s. 59-61.

7 Arapça'da *serc* kökünden türeyen *serrâc* "eyer ve diğer at takımı yapıp satan, meşin ve sahtiyan üzerine sırma ve ipekle işleyerek çeşitli eşyalar imal eden" anlamına gelmekte olup saraçhâne bu işle meşgul esnafın topluca bulunduğu yeri ifade eder. Saraç esnafının mîri görev ve sorumluluklarında biri de sefer ihtiyacı için orduya katılmaktı. Saraç esnafı orduya ihtiyaç duyulan miktarda çadırda birlikte usta yollardı. Zeki Tekin "Saraçhane", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.36, İstanbul, 2009, s. 111-112; Saraçhanenin yer seçiminde bu bölgenin boş olmasının önemi vardır. Fetih ile birlikte İstanbul nüfusu oldukça azalmıştı. Neredeyse boş olan bu bölgeye Fatih Sultan Mehmed saraç esnafının yerleşmesini sağlamıştır. Süleyman Faruk Göncüoğlu, "İstanbul'un Fethi Sonrası Kurulan İlk Semt: Saraçhane", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S.22, Erzurum 2009, s.34-35.

8 Doğan Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi. Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul*, Çev: Zeynep Rona, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1996, s.211.

9 Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri" *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ed. Osman Okyar-Halil İnalçık, Ankara, 1980, s.104.

B- Osmanlı'da Esnaf Temsilcilerinin Devletle Olan Bağları

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıldan itibaren çeşitli zorunluluklar ve düşüncelerle bazı esnaf ve zanaatkar loncalarına gedik türünden ayrıcalıklar da verilmişti. Örneğin her zaman dışarıdan gelecek yiyecek maddelerine bağımlı olan İstanbul'da doğal koşullar ya da savaş gibi olağanüstü durumlar nedeniyle bu maddelerin akışında sık sık aksamalar olmakta, bu durum da kentte kıtlığa, fiyatların yükselmesine ve karaborsaya yol açmaktaydı. Bunu önlemek için Devlet, mahallelerin nüfusuna göre, belirli sayıda fırın, bakkal, manav gibi dükkânlara faaliyet izni vermiş, sayısı bilinen bu yerleri kolayca denetleyerek kıtlığı aşmaya çalışmıştır. Bu da giderek bir tekel haline dönüşmüştür. Örneğin İstanbul'da fırınlarda has ekmek işlemek isteyenler resmen divâna başvurup, buradan hüküm, İstanbul kadılığından da yasal izin almak durumundaydılar. Ancak bu izinleri almak çok zordu. Çünkü bu fırınların sayısı, divân-ı hümayûn tarafından fermanlarla sınırlandırılmış durumdaydı¹⁰. Bu tekelin bir başka türü de, en büyük talep sahibi konumundaki devletin özellikle çeşitli askeri ihtiyaçlar için belli miktarda ve kalitede mal üretimini bazı loncaların tekeline vermesi, böylelikle daha kaliteli donanım elde etmeyi amaçlamasıydı. Ancak bunlar mutlak tekeller olmayıp ihtiyaçlar değiştiğinde kaldırılabilirdi¹¹. Yine toplumda herhangi bir kimsenin bir dükkân, bir atölye, bir ticarethane açmasına izin verilmemektedir; dükkân sayısı her esnaf loncası için saptanmış ve sınırlandırılmıştır. Dükkânlara sınırlandırma getirilince, usta sayısına da sınırlandırma getirilmiş oluyordu.

Osmanlı Devleti'nde esnaf, devlete ait iş ve işyerlerinde çalışanlarla, serbest çalışanlar şeklinde iki ana kısma ayrılmaktadır. Devlete ait iş yerlerinde maaş karşılığında çalışanlara ehl-i hiref-i hassa denmektedir. İstanbul'da Ağa Kapısı'nda çeşitli imalathanelerden oluşan bir de çarşı bulunmaktadır. Bu çarşıda sarayın ve ocaklı ağaların türlü ihtiyaçlarını karşılamak üzere üretim yapılmaktaydı. Çalışanlar da acemi oğlanlarıydı. Bunlar arasında berberler, saraçlar, aşçılar, teğelticiler, demirciler, terziler, çamaşırcılar, çizmeciler, hallaçlar, doğramacılar, gazazlar, kırbacılar, kazancılar, kuyumcular, kalaycılar, keçeciler, muytâblar, mumcular, nalbant ve yaycılar bulunmaktaydı¹². Diğerleri ise loncalar şeklinde örgütlenmişlerdi. Ancak her iki sektörde de devletin doğrudan biçimlendirdiği hammadde, üretim ve pazarlama kuralları geçerliydi. Dolayısıyla buradaki serbest çalışmadan kastedilen, belirleyiciliğini ve sınırlarını devletin çizdiği çerçevelerde yapılan üretim anlaşılmalıdır.

XVI. yüzyılda devletin esnafa ilgili en büyük düzenlemeleri genel kanunnameler ve muhtesib tarafından denetlenen ihtisâb kanunnamelerinde yer almakta, üretim aşamasında halkın ihtiyaçlarının karşılanması ve her ürün ve hizmet için ayrı bir fiyat oluşturulmasına, yani narh'a dikkat edilerek gerçekleştirilmekteydi. Bu iki temel düzenleme kent içi sanayi ve üretim ihtiyaçlarına cevap vermektedir. Ancak devletin ve özellikle sarayın kendi ihtiyaçlarının karşılanmasında daha karışık yollar ön plana çıkmaktadır. Loncalara tanınan özerkliklerin temelinde de bu özel siparişlerin karşılanması gereği yatmaktadır. Devlet yöneticileri özellikle tüccarların Osmanlı İktisadî düzeni çerçevesinde

10 Ahmed Refik, Eski İstanbul, Haz.: Sami Önal, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s.67. İstanbul'daki Acemi oğlanlar kışlaları dışında Topخانه'de amelelik, Beyazıt'taki Eski Saray'da, Galata Sarayı kışla mektebinde, Atmeydanındaki kışla mektebinde baltacılık, ekmekçilik, aşçılık, hamallık, mîrî salhanelerde kasaplık, mîrî peksimet ve fodla fırınlarında hamurkarlık, pişiricilik, mîrî yoğurthane, bozahane ve peynirhanelerde amelelik, mîrî ağlarda çobanlık, mîrî inşaatta, yollarda, köprüler inşaatta amelelik, ırgatlık ve İstanbul'daki ordu-esnaf alayları öncesinde yol temizliği gibi işlerde çalışırlardı. Reşad Ekrem Koçu, *Yeniçeriler*, Doğan Kitap, 2. Baskı, İstanbul Ocak 2004, s.48-49.

11 Necdet Sakaoğlu-Nuri Akbayar, "Osmanlı'da Zenaatten Sanata", *Esnaf ve Zenaatkârlar*, C.1Osmanlı'nın 700. Yılına Armağan Körfezbank, İstanbul, 1999, s.29; Ayrıca Mehmet Genç, "Osmanlı Esnafı ve Devletle İlişkileri" *Ahlik ve Esnaf, Konferanslar ve Seminer, Metinler, Tartışmalar*, İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Derneği Birliği Yayınları, İstanbul 1986, s.123.

12 Reşad Ekrem Koçu, a.g.e., s.103-104'de bu meslek gruplarına mensup olan acemi oğlanlarının sayıları bulunmaktadır. 1566-1567 yılında toplam 7745 acemi oğlanı bulunmaktadır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s.79.

önemli işlevleri yerine getirdiğinin farkındaydılar. Bu nedenle tüccarlara geniş hareket özgürlüğü sağlanmakta, özel bir konumları olduğu kabul edilmekteydi. Başkent, sarayın ve ordunun işe sorunlarının çözümü için gerektiğinde tüccarlara imtiyazlar sağlanıyor, bölgesel ticaret tekellerinin kurulmasına dahi izin veriliyordu¹³. Bu özerklikler sınırsız olmamakla birlikte özellikle lonca yönetici kadrosunun oluşturulmasında ve lonca içi denetimin sağlanmasında loncaya tanınmış ayrıcalıklardır.

Esnafın kendi yöneticilerini daima kendileri seçmeleri-önceleri şeyh ve nakib daha sonraları ise kethüdâ ve yiğitbaşı olarak adlandırılacaklardır-lonca içi hiyerarşinin oluşturulması ve imal edilen malların kalitesi ile fiyatlarının kontrolü, esnaf loncalarının üretimle ilgili yetkilerini tam olarak kullandıkları alanlardır. Üretilen mallar daha piyasaya çıkmadan ve muhtesib'in yetki alanına girmeden önce lonca içinde denetlenmektedir. Örneğin I. Süleyman tarafından İstanbul'daki üyelerinin kabahatleri ile başa çıkmak için yetki verilmişti. Yine kısmi bir özerkliğe sahip bir diğer lonca da, Ahi Evran'ın pirleri olarak kabul edildiği debbağlardı¹⁴. Lonca içinde, devletten bağımsız bir şekilde alınan kararların devletin onayına sunulması ve son sözün resmi ağızlarından söylenmesi gerçeği resmi denetimlere bir örnek teşkil etse bile tüm bunlar aslında hayata çoktan geçirilmiş ya da geçirilmek üzere olan kararlardır. Merkezi Yönetim genelde loncaların oybirliği ile aldığı bu gibi konularda aldığı kararları onaylamaktadır. Her esnaf topluluğu, mesleki faaliyetinde bağlı olacağı özel kuralları, normal olarak kendisi kararlaştırıp, bütün ustaların ortak kararını alarak onaylanması için kadıya sunmaktadır. Uygulamada fiilen -örneğin narh konulmasında- narh'ı koyan ve tescil eden, mahkeme sicillerine yazan kadı olmakla birlikte, bunu doğrudan doğruya ve kimseye danışmadan yapmamaktadır. Loncaların oybirliği ile kabul ettiği fiyatların merkezi devlet tarafından onaylanması genellikle, bir tescilden öteye gitmemektedir¹⁵. Kadı, şeriat, kanunlara, örf ve adetlere aykırı olup olmadığına dair incelemesini hızla tamamladıktan sonra, teklifi divân'a arz ederdi. Divân'ın onayından sonra, ustalar tarafından hazırlanmış olan taslak, kendileri için artık bağlayıcı niteliği olan temel bir belge haline gelirdi¹⁶. Lonca içinde gerek esnaf kethüdâsı gerekse yiğitbaşının seçimi esnaf arasında ve belirli bir süre için yapıldığı gibi yine çoğunluğun isteği ile ve gerekçe gösterilerek değiştirilebilmektedir. Seçimde ve değiştirmede onay makamı yine kadılıktır¹⁷. Merkezi yönetimin kadı aracılığıyla lonca içi alınmış bir kararı onaylaması işinin rutin bir hale gelmesinin en önemli nedeni lonca içi örgütlenmenin zaten yan askeri bir yapı kazanmış olmasında yatmaktadır. Özellikle XVII. yüzyılda lonca örgütlenmelerinin başında genellikle saraydan çıkma bir görevli bulunmaktadır ve bu kişi aynı zamanda o lonca esnafının ürettiği mal ya da hizmetlerle sarayın ve ordunun gereksinimlerinin karşılanmasında da sorumludur. Örneğin saraya et sağlamakla görevli kasapbaşı, kasaplar loncasının, peynirciler ve yoğurtçular loncasının, mumcular ve kandilciler loncasının da başıydı. Saraydaki pazarbaşı, ayrıca gemici, gemi marangozu, kaptan, Akdeniz ve Karadeniz'de ticaret yapan tüccarlar gibi deniz taşımacılığında çalışanların bağlı olduğu loncaların da başıydı¹⁸.

13 Şevket Pamuk, 100 soruda Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi. 1500- 1914, 2. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990, s.65. Devlet eliyle yapılan ve zanaatkâr ve tüccarlara verilen bu türden siparişler XVI. ve XVII. yüzyıl başlarında Osmanlı Devletinin kentleşmeyi teşvik eden ve garantileyen uygulamalarından sadece biridir. Bkz. Maurice M. Cerasi, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi, 2. Baskı, Çev: Aslı Ataöv, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.49.

14 Cemal Kafadar, *Yeniçeri-Esnaf Relations: Solidarity and Conflict*, McGill Üniversitesi, Master Tezi, Montreal 1981, s.64.

15 Halil Sahillioğlu, "OsmanlılardaNarh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonlarında İstanbul'da Fiyatlar" *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.1, İstanbul, 1967, s.38.

16 Genç, agm, s.116.

17 Genç, agm, s.117.

18 Robert Mantran, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, C. 1, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990, s. 333. Suraiya Faroqhi, Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla. Çev: Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 188. En bariz örneklerden birisi Yeniçeri Ağasının İstanbul'un zabta işlerinde göze çarpmaktadır. Bu görevli Kasapbaşı ile birlikte et fiyatlarının

C- Osmanlı Esnafının Yeniçerilerle İşbirliği ve Askeri Görevi

Bu uygulamada, Osmanlı merkezi yönetiminin İstanbul'daki askerlerle bağları olması nedeniyle potansiyel tehlike gözüyle baktığı, ekonomik açıdan pek kâr etmeyen esnafı, devlet aygıtına eklemleme çabası izlenmektedir. Bu geçişin en belirgin kanıtı sefer sırasında loncalardan seçilen ehl-i hiref'in saraydan atanan bir görevli refakatinde orduya dâhil edilmesidir. Her ne kadar öncelikli amaç askerlerin seferdeki ihtiyaçlarının karşılanması şeklinde gelişse de¹⁹ aslında askeri yapının loncalardaki uzantılarının devreye sokulmasıdır ve bu durum Osmanlı toplumunun-özellikle İstanbul'un- militarist yanıyla son derece uyumludur. XVII. yüzyıldan itibaren karşımıza çıkan ve XVIII. yüzyıl boyunca, özellikle İstanbul'daki esnaf örgütlerinde giderek belirginleşen bu eğilim, yönetim kadrolarının başı konumundaki kethüdâların devlet görevlilerinden oluşmasına yol açmıştır²⁰. Esnaf örgütünün lideri olarak kethüdâ, görevi karşılığında esnaftan belirli bir gelir sağlamaktadır. Bu eğilim zamanla sayıları artan memurlara maaş ödemekte zorluk çeken devletin bir kısım görevlilere, hazineден ödenecek maaş yerine, esnaf kethüdâlıklarına ait gelirleri tahsis etmeğe yönelmesinden doğmaktaydı. Devlet, bu sayede, hem bütçe gelirlerini kısma, hem de esnaf örgütleri üzerindeki malî kontrolünü arttırma imkânı bulmuş oluyordu. Bu şekilde bir kethüdâlık elde eden memur da, bütçe zorlukları dolayısıyla riskli hale gelen maaşını belirli bir esnafın daha garantili olan aidat ödemeleri ile değiştirmeyi tercih ediyordu. Yine İstanbul yeniçerileri arasında kaydedilen askerlerin birçoğu da ulufelerini bir meslek veya daha kesin olarak bir hizmetle uğraşarak arttırmak istemişlerdir. Askerler sadece "asker" kimlikleriyle değil, artık bir "lonca üyesi" olarak bu faaliyetlerini yürütmeye başlamışlardı. Söz konusu süreç, çoğu zaman askerlerin sınıfsal bir kimlik olarak tanımlanabilecek olan "asker" kimliklerini kaybetmeksizin yine sınıfsal bir kimlik olan "esnaf"lığa geçişlerini betimlemektedir. Böylece bazı ordu üyeleri maaşlarını hazineye bırakarak (hazine-mande) ve ordudan ayrılarak, çeşitli esnaf kollarında yöneticilik yapmaya başlamışlardı²¹. Bu değişim büyük ölçüde devletin açıklarını kapatmak için sık sık uyguladığı tağşiş yönteminden etkilenmelerinden, ulufelerinin erimesinden kaynaklanıyordu. Örneğin 23 Rebiülahir 1092/12 Mayıs 1681 tarihinde İstanbul'da 34. yeniçeri ortasında yeniçeri olan Mehmed, günlük 8 akçelik ulufesi karşılığı Galata bakkallarının pazarbaşılığını almak istediğini bir arzuhalle bildirmekteydi. Merkezi yönetim bu yeni durumu onaylayarak söz

tespitinde de görev almaktaydı. Mücteba İlgürel, "Yeniçeriler" İslam Ansiklopedisi, C.13, İstanbul Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1993, s.388. Yine 56. yeniçeri ortasının çorbacısı İstanbul'da yaş ve kuru meyve, bakkaliye, mahrukat ve kereste vs. yapı malzemesi tüccar ve esnafını kontrolle görevliydi. Bu görevi nedeniyle, tüccar ve esnaf la sıkı temas kurmak zorunda kaldığından yeniçeri ocağının idari ve askeri işlerine rütbesi Katar ağalığına yükseltilmeyerek karıştırılmıyordu. Reşad Ekrem Koçu, *age*, s.75.

19 Osmanlı sefer organizasyonları dikkatli planlama gerektiren faaliyetlerdendir. Askerin ve hayvanların sefer süresince beslenmesi, lojistik olarak desteklenmeleri son derece önemlidir. Bu konu ile ilgili son yıllarda pek çok bilimsel çalışma yapılmıştır. Bunlardan bazıları için bkz. Feridun Emecen, "Onbeş Yıl Savaşları Tarihinden Bir Safha: Osmanlı Kaynaklarına Göre 1598 Varad Seferi", *Tarih Enstitüsü Dergisi* (Prof. Münir Aktepe'ye Armağan) S. XV, 1997, s.265-303, Ömer İşbilir, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İlaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996, Tahir Sevinç, *1695 ve 1696 Avusturya Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, Marmara Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi İstanbul, 2010, M. Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu (Mora Seferi Örneği 1714-1716)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, Hakan Yıldız, *Haydi Osmanlı Seferi: Prut Seferi'nde Lojistik ve Organizasyon*, İş Bankası Yayınları İstanbul 2006, Mustafa Nuri Türkmen, *Kamanıçe Seferinin Lojistik Hazırlıkları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002, Bülent Çelik, *Osmanlı Seferleri'nin Lojistik Sorunlarına Kentli Esnafın Getirdiği Çözümler: Orducu Esnafı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara 2002,

20 Örneğin Kahire gibi İstanbul'dan uzak kentlerde bazı yeniçerilerin ticari faaliyetlerde buldukları bilinmektedir. Bkz. Andre Raymond, *Yeniçerilerin Kahiresi, Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi*, Çev. Alp Tümertekin, İstanbul, 1999.

21 Arif Bilgin-Ümit Ekin, "Bir Kimliğin Dönüşümü: "Asker"likten "Asker-Esnaf"lığa", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.2, S.1, 2007, s.218.

konusu yeniçerinin *emsali pazarbaşı olanların ne şekilde mutasarrıf oldularsa o şekilde mutasarrıf olacağı* kabul etmiştir²².

Aslında yeniçeriler ile esnafın yakınlaşması bir çeşit koalisyon şeklinde cereyan etmiştir. Maaşları düşen ve ciddi geçim sıkıntısı yaşayan yeniçeriler ile merkezi idarenin zayıflaması, buna paralel olarak dağılan bürokrasi tarafından narh belirleme yetkisi elinden alınan esnaf ve lonca örgütlerinin bir anlamda ittifakı tesadüfi değildir. Özellikle artan vergiler karşısında ezilen esnaf örgütleri, şikâyetlerini merkeze duyurabilmenin en iyi yolunun onlarla ittifak kurmak olduğunu düşünmüş olmalıdırlar²³. Azalan reel ücrete karşı durabilmek için yeniçeri mensupları İstanbul, Belgrat, Sofya, Kahire, Şam gibi önemli kentlerde koruyup gözettilikleri kişilerle ekonomik bağlar kurdular. Buralarda kasap, fırıncı, kayıkçı, hamal oldular, çeşitli zanaatlerde çalıştılar²⁴. Özellikle İstanbul şer'iyye sicillerinde 1610'lu yıllara ilişkin belgelerde *beşe* ya da *bey* gibi askeri unvana sahip kimseler tek tük görülebilen, 1660'larda lonca mensuplarının yaptıkları başvuruların pek çoğunda, başvuranlar arasında askeri unvanlara rastlanıyor. Ayrıca yüzyılın ortalarına gelindiğinde askeri unvanlar taşıyan pek çok insanın davalarda lonca üyesi (*.....taifesinden*) diye geçtiğini görüyoruz²⁵.

XVIII. yüzyıldan itibaren ekonomik buhranların yoğunlaştığı ve faaliyet şartlarının ağırlaştığı dönemlerde, bazı esnaf örgütleri de, kendi aralarından seçtikleri yöneticiler yerine, bir devlet görevlisinin daha güçlü ve etkili olacağı beklenen himayesi altına girme imkânı veren böyle bir değişmeye rıza gösteriyorlardı. Ancak bu geçişin ilk dönemlerinde yani XVII. yüzyılın sonlarından itibaren nispeten önemli sayıda yeniçeri, esnaf arasına sızmış olsa da, kuşkusuz başlangıçta sözkonusu olanlar basit askerler, hatta küçük rütbeliler değildir. Öncelikle hükümetin gedik hakları karşılığında istediği para miktarları, büyük bir olasılıkla bunların parasal olanaklarının üzerindedir. Düşünülmesi gerekenler daha çok yeniçeri subayları ve bu ocağın esnafla ilişkisi olan askerler, yani özellikle zabıta gücünde yer alanlarıdır. Bunların dışında bazı özel görevlere atanan ve bundan ötürü büyük kârlar sağlayan yeniçeriler de bu gruba dâhildirler. Yeniçeriler arasında loncalarla ticari bağların kurulması ve bu durumun ocakta yaygınlaşması, tabana yayılması tüm XVII. yüzyıl boyunca devam etmiş benzemektedir. Ancak, padişah sarayının yönetim örgütünde yer alan kişilerin, özellikle İstanbul esnafının gediklerine girmek için en iyi koşullara sahip oldukları akla yatkındır. Bunlar başkent piyasasını yeniçerilerden daha iyi tanıdıklarından esnaf temsilcileri ile temasa çok daha kolay geçebilirlerdi. Saraydaki veya herhangi bir devlet dairesindeki görevleri bir dükkân veya ticarethane edinmelerine asla engel oluşturmuyordu. Yine büyük toprak sahipleri, yüksek memurlar ve önemli miktarlarda gelirlere sahip ve bunu ticaret yoluyla nemalandırmak isteyen kimseler de esnaf arasına katılma olanaklarını kaçırmamaktadırlar²⁶. Devletin, memurların ve esnafın ortak menfaatlerini karşıladığı ölçüde yaygınlaşan bu eğilim sonucunda esnaf kethüdâlıklarının bir bölümü hazine için gelir getiren mukataalar şeklinde yeni bir vergi kaynağı haline geldi. Fakat bu üçlü menfaat birliğini gerçekleştirmek her zaman kolay olmadığı için bu değişim, esnaf örgütlerinin, İstanbul dışındaki kentlerde daha seyrek olmak üzere, ancak bir bölümünde yayılma imkânı bulmuştur. Özellikle İstanbul esnaf loncalarından bazıları- tıpkı Bursa ve Edirne'dekiler gibi- orduyla daha sıkı bağlarla bağlıydılar. Evliya Çelebi'ye

22 İstanbul Bâb Mahkemesi 36/253 a1.

23 Ahmet Elibol, "Yeniçeriler ve İktidar Bağlamında Osmanlı Sisteminin Dönüşümü", *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*, C.3, S.5, Kış 2009, s.31.

24 Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.84.

25 EunjeongYi, *17. Yüzyıl İstanbul'unda Lonca Dinamikleri*, Çev. Barış Zeren, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s.153. XVI. yüzyılın ikinci yarısında yeniçerilerin ticaretle ya da başka sivil mesleklerle uğraşmamaları yolunda fermanlar bulunmaktadır. Yi, *age.*, s.157. Öyle görünüyor ki başlarda var olan bu yasak daha sonraki yıllarda esnetilmiştir.

26 Mantran, *age.*, s.346-347.

göre, İstanbul'un bütün esnafı orduya bağlıydı²⁷. Ayrıca yayıldığı bu esnaf örgütlerinin çoğunda da, esnafın mesleki problemlerine yabancı olduklarından dolayı iyi birer yönetici olamayan memur kethüdâlarının yerine lonca, işleri fiilen yürütmek üzere, yine oybirliği ile ustalarından birini kethüdâ olarak seçmeye devam ederek, tayinle gelen devlet görevlisini, kethüdâlık aidatını toplamakla yetinen bir statü içinde tutmayı başarmıştır²⁸. Geçiş sadece yönetim kadroları ile sınırlı da değildir. Birçok askeri görevli ticari ve zanaat alanlarına kaymaktadır. Mevcut kayıtlar ek iş tutan askerler arasında en çok yeniçerilerin bulunduğunu göstermektedir. Bu konuya ilişkin XVII. yüzyıl Edirne, Bursa, Ankara, Trabzon ve Konya sicillerine yansımış pek çok kayıt bulmak mümkündür. Gemicilik, buğday ticareti, ipek ticareti, bakkallık, kazancılık, kasaplık, vakıf yöneticiliği, muhtesiplik, hayvan besiciliği gibi türlü işleri yapan yeniçeriler, ya esnaf teşkilatıyla ya da ticari mukavelelerle ilgili konularda mahkeme kayıtlarına geçmekte, ya da terekelerinde yer alan kayıtlardan ilgilendikleri iş kollarına ait bulgular çıkmaktadır²⁹. Örneğin 1115/1703 tarihli Edirne mahalle sayım defterine göre, bu kentte 117 dükkân sahibi yeniçeri vardı. Bunlar oğulları ve diğer yakınları ile birlikte deftere kaydedilmişlerdi. Yine, her çeşit meslek grubu arasında, örneğin dellallıktan, attarlığa, hamallıktan hoşafçılığa kadar dükkân sahibi yeniçerilerin varlığı bu defterlerde ortaya çıkmaktadır³⁰. XVII. yüzyılın ortalarında Ankara'da yaşayan pek çok yeniçerinin ekonomik durumu oldukça iyiydi ve yüksek miktarlarda gayrimenkul alımı yapabiliyorlardı. 24 Şubat 1656'da Hüseyin Beşe bin Kulu, Baklacı Mahallesi'nde iki odalı, hayatlı, kileri, tabhanesi ve sayeganı ile içinde üç tezgâhlı bir sof imalathanesi olan iki katlı bir evi 200 guruş'a satın almıştı³¹. Yine 1770-1772 yıllarında Vidin'deki Yeniçeri terekelerini esas alan bir makale; 35'inin çok fakir (50 guruşun altı), 39'unun fakir (50-250 guruş), 53'ünün ortalama bir hayat sürdürdüklerini (250-500 ve 500-1500 guruş), 16'sinin zengin (1615 guruş), 7'sinin ise çok zengin (5000 guruşun üzerinde) bir varlık sahibi olduklarını göstermektedir. Yeniçeriler burada kuyumculuk, mumculuk, kasaplık, duhan (tütün) ve yağ ticareti, sakalık, ziraat ve taşımacılık yapıp, bozahane işletmektedirler³².

Bununla birlikte, loncalar içinde yeniçerilerin varlığı çok karmaşık bir olgudur. Askeri unvanlı kimseler pek çok loncaya sıradan üye olarak kabul edilmiş olsalar da, katılmalarının hoş karşılanıp karşılanmadığı açık değildir. Loncalar içindeki yeniçeri unsurlarından bazılarının yüksek rütbe sahipleriyle sıkı ilişkileri olduğu anlaşılıyorsa da, asıl askeri kesimle etkin bağlarının olup olmadığını çözmek güçtür. Kesin olan pazardaki yeniçerilerin birleşik bir grup olarak görülemeyeceğidir. Yeniçeriler arasında birim ya da ortalara göre bölünmeler bulunmakta, ilişkilerini ve ayrıcalıklarını kullanarak büyük ölçekli girişimlere atılabilmektedirler³³. Askerilerin lonca sistemi içerisinde bu türden yer alışı, onların sosyal ayrıcalıklarını kullanarak muhtesib ve kadının kontrollerinden korunmalarını sağlamaktadır. Örneğin 20 Şevvâl 1002/9 Temmuz 1594 yılında Bursa

27 Mantran, *age*, s.364.

28 Genç, *agm*, s.120-121. Osmanlı devletinde Loncalar hiçbir zaman devlet örgütlenmesinin dışında olmamışlardır. Ömer L. Barkan'ın belirttiğinin aksine devletin sınırlarını çizdiği özerkliklerini de hiçbir dönemde kaybetmişlerdir. Askeri zümre üyeleri ile bütünleşmeleri olsa olsa bu özerkliğin sınırlarını arttıran bir etmen olarak görülmelidir. Ömer L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Cemiyetleri", *Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.41, S.1-4, İstanbul, 1984, s.39-46.

29 Yusuf Oğuzoğlu, "Osmanlı Şehirlerindeki Askerilerin Ekonomik Durumuna İlişkin Bazı Bilgiler" *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler II*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1983, s. 174. Ömer L. Barkan yeniçerilerin yaptıkları işlere ek olarak yağhane, debbağhane, veya fırın işletmeciliğini, değirmencilik, mumculuk, saraçlık, bozahane ve kahvehane sahipliği, deri, keten, şap, kereste ticareti ve vergi mültezimliğini de saymaktadır. Ömer L. Barkan, "Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)" *Belgeler*, C.III, S.5-6, Ankara 1966, s.59.

30 Özer Ergenç, "18. Yüzyıl Başlarında Edirne'nin Demografik Durumu", *IX. Türk Tarih Kongresi 21-25 Eylül 1981 bildirileri*, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s.1423.

31 Hülya Taş, *XVII. Yüzyıl'da Ankara*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2009, s.194-195.

32 Zübeyde Güneş Yağcı; Mustafa, Akkaya, "XVII. Yüzyılda Bir Serhat Şehri Olan Vidin'de Askerler: Gündelik Yaşam Üzerine Değerlendirme", *Osmanlı Dönemi Balkanlar'da Gündelik Hayat*, Ed. Zafer Gölen-Abidin Temizer, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara, 2018s.73-80.

33 Yin, *age*., s. 161.

kadısına ve Bursa Harcı hassa emini'ne gönderilen hatt-ı hümayûnda Bursa şehrine ipek getiren tüccarların ekserisi kapıkullarından oluşmaktadır. Bunlar Bursa mizan-ı harir ve resm-i yasakıye mukataasına diğer tüccarlar gibi vermeleri gereken ve mîrîye ait olan rûsûm-ı yasakıyeyi vermekten kaçınılmaktaydılar. Belge, bunun önüne geçilmesini ve verginin kapıkullarından da tahsil ettirilmesini buyurmaktadır. Zilhicce 1054/Şubat 1645 yılında Bursa, Kite, Gemlik, Mudanya, İnegöl ve Gedis kadılarına gönderilen bir emr-i şerif; Bursa'da sûk-ı sultanîde bazı sipahi ve yeniçerilerin koyun ve keçi getirip sattıkları, ancak ağnam mukataası emini Ali'ye vermeleri gereken ağnam vergilerini ödemedikleri bildirilerek bunların alınmasını buyurmaktadır³⁴. Bunlar kontrol edilemediklerinden kolaylıkla resmi narhları ihlal edebiliyorlar, üretimin kalitesini düşürüyorlar ve ustalık belgeleri olmaksızın diledikleri zaman ve yerde dükkân açabiliyorlardı. Sık sık ustaları, kendileri ile işbirliği yapmaya ve kârları paylaşmaya zorluyorlardı³⁵. Ancak tüm bu düzen dışı davranış biçimleri bu askeri zümrelerin esnafa ve loncalarla bütünleşmelerine engel olmamaktadır. Bir lonca tarafından şikâyet edilen askeri zümreler, diğer başka bir lonca tarafından desteklenmekteydi.

Maaş almayan ve ulufe defterlerine kayıtlı olmayan ancak bağlı buldukları yeniçeri ortasının sosyal alandaki bütün ayrıcalıklarından yararlanan lonca mensupları esnaf-yeniçeri bütünleşmesinin daha alt kademelerdeki örneklerini oluşturmaktaydı. Diğer taraftan esnafın yeniçeri olmaya dönük istekleri, de yeniçerilerin "askeri" kimliklerinin ayrıcalıklarından yararlanmayı amaçlamaktaydı. Zira "esnaf"lıktan "esnaf asker"liğe geçenler, gerek üretim gerekse pazarlama safhalarında vergi muafiyeti başta olmak üzere birçok avantaj elde edebilmekteydiler³⁶. Özellikle yeniçerilerin kent esnafı için korumacı ekonomik yaptırımları önemliydi. Örneğin resmi olarak yabancı tüccarlara tanınan kapitülasyonlara pratikte uygulanması yeniçeriler sayesinde imkânsız hale gelebilmekteydi. Sözde gümrük muafiyeti tanınan yabancılara ait ticaret gemileri yeniçerilerin hamallar loncası sayesinde istedikleri aşırı yüksek indirim parası, fiilen gümrük yerine geçmekteydi. Yeniçerilerin yaptıkları bu uygulamayı şikâyet eden yabancı tüccarların bu şikâyetlerinin pek faydası olmuyordu³⁷. Bu işbirliği olmasa loncaların ithal edilen mallara - özellikle dokuma ürünlerine- karşı hiç şansları yoktu. Esnafın destek bulduğu bu askeri grupların var olan bu desteklerinin temel noktası ulufe alarak geçimlerini sağlamak zorunda olmalarıdır. Kentli nüfusun çoğunluğu, devlet memurları, lonca üyeleri, dükkân sahipleri ve küçük tüccarlar devletin uyguladığı tağşiş politikalarından en çok etkilenen gruplardı. En büyük muhalefet de satın alma güçleri her tağşişten sonra zarar gören yeniçerilerden gelmekteydi.

XVII. yüzyılın son çeyreği ve XVIII. yüzyılda yeniçerilerin büyük bir bölümü esnaf ya da dükkân sahibi olarak çalışmaya başladığı için, bu iki kesim arasında güçlü bir örtüşme vardı. Bireylerin bir döneme dek, ekonomik hayatın güçlüklerine ve devletin ihmal ve bazen baskılarına karşı bir dereceye kadar güvenlik buldukları loncalarda³⁸ esnafın yeniçerilerle yaptıkları bu ittifak Osmanlı Devleti'nin diğer kentlerinde de görülmektedir. Örneğin Şam'ın ekonomik yaşantısında-etkileri kırsal kesime dek uzanan-yeniçeri girişimciliğinin izlerine 1630'larda rastlanmaktadır. Halep ve Şam'ın ekonomik yaşantısında yeniçeri faaliyetleri daha ziyade kasaplık ve diğer gıda ile ilgili loncalarda yoğunlaşmıştır. Şam'da kasap ve benzeri loncalar, hacıların geçtiği kutsal kentlere giden yolun yer aldığı merkezi semte egemendir. Zenginleri ve yerel eşrafı koruma rolleri önce geldiğinden, yeniçerilerin

34 B.Ş.S. C.3, s.168/a 2.

35 Halil İnalıcık, Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600), Çev: Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s.165.

36 Bilgin-Ekin, agm, s.220.

37 Yabancı devletlerin konsoloslarının İzmir'deki yeniçerileri şikâyetleri için bkz. Necmi Ülker, XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi I. Ticaret Tarihi Araştırmaları. Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s.71.

38 Ergenç, agm, s.104.

zanaat etkinlikleri yalnızca politik konuların sağlamlaştırılmaya yönelik görünmektedir³⁹. Şam ve Kahire gibi yeniçerilerin siyasi olarak çok güçlü oldukları bazı kentlerde⁴⁰ esnaf ve tüccar loncaları bu siyasi gücü kullanmak ya da en azından korunmalarını temin etmek amacıyla kendilerini belli bir bedel karşılığı yeniçeri ocaklarına yazdırmaktadırlar.

Yine XVIII. yüzyıl başlarında Antep'te, yeniçerileri askerlik mesleğinin dışında bazen malikâne mutasarrıflığı, mültezim, vakıf görevlisi; bazen de kasaplık, debbağlık gibi mesleklerin icracısı ya da ticaretle uğraşarak görmekteyiz⁴¹. Dükkân açarak, çeşitli zanaatlarla uğraşarak hayat standartlarını koruma çabasına giren yeniçeriler, farklı coğrafyalarda ve farklı biçimlerde beliren bu eğilim neticesinde, esnaf yeniçeriler olarak tarif edebileceğimiz yeni bir kimlik⁴² yaratmışlardır.

Balkanlar'da durum biraz farklılık arz etmektedir. Yeniçeriler, burada tarımsal alanda yoğunlaştırmışlardır. Bu nedenle esnaf loncaları üzerinde uzun süre herhangi bir etkide bulunamamışlardır. Özellikle 1729'daki Belgrat Antlaşması'nın ertesinde Sırbistan'a konuşlandırılan aşağı yukarı 2500 yeniçerinin büyük bir kısmı çiftlikler kurmak suretiyle tarıma yönelmişlerdir. Bu faaliyeti yürütürken re'âyâ'nın üzerine vergi ve angaryalar yüklemişlerdir. Bulgar tarihçilerin son dönemdeki araştırmaları yeniçerilerin kırsal alanda olduğu kadar kentlerde de, özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yansından itibaren, gittikçe artan bir şekilde varlıklarını hissettirdiklerini ortaya koymuştur. Gueorgieva'nın yeniçeri terekeleri üzerine yaptığı araştırması XVIII. yüzyıl sonlarında Sofya'daki yeniçerilerin önemli bir kısmının zenginliklerini uğraştıkları belli bir zanaat dalına borçlu olduklarını göstermiştir⁴³. Halil İnalçık bu düşünceyi yıllar önce ortaya koymuş, Bulgar köylü isyanlarının o zamana kadar bilinen aksine milliyetçilik temelli olmadığını, vergi ve angarya isyanları olduğunu söyleyerek bölgedeki askeri güçlerin köylü üzerindeki baskısının bir sonucu olduğunu ortaya koymuştur⁴⁴.

Ancak askeri unsurların ticarete atılmaları onları asıl profesyonel uğraşlarından uzaklaştırmamaktadır. İlke olarak ordu seferi için harekete geçtiğinde, yeniçeri veya ticaretle uğraşan diğer askerler ayrıca bir iş veya ticaret yapıyor olsalar bile, sefer zamanı ordudaki görevlerine katılmak zorundaydılar. Fakat zaman geçtikçe esnaflık yapan yeniçerilerin savaşa gitmelerinde sorun yaşanır hale gelmiştir. XVI. yüzyılın önemli entelektüellerinden bir olan Koçi Bey bu konuya daha IV. Murad döneminde dikkat çekmiştir. IV. Murad'a sunduğu layihasında kayıtlı ulufeli sayısının 92.206 olduğunu, bunun da 46.113 neferinin yeniçeri olduğunu, bunların da seferlerde 7000-8000'inin iştirak ettiğini yazmaktadır. Bu durumun XVIII. yüzyılda da devam ettiği görülmektedir⁴⁵.

39 Onur Yıldırım, "Osmanlı Esnafında Uyum ve Dönüşüm: 1650-1826" *Toplum ve Bilim*, S.83 Kış 1999/2000, s.169.

40 1517'de Yavuz Sultan Selim, 1517'de Mısır seferi dönüşünde toplam 3000 askeri Mısır'da bırakmıştı. Bunların 1000'i kapıkulu idi. Bu sayı, kapıkullarının dönemin en elit savaşçıları olduğu göz önünde tutulursa oldukça büyük bir rakamdır. Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2010, s.307. Geride bırakılan asker sayısı konusunda Hammer ve Tansel 5000 rakamını verirler. Bunun 1000'i kapıkulu, 1000'i ise yeniçeridir ve Çaşnigir Mustafa Bey komutasındadırlar. Bütün birliklere Kahire'den ayrılmamak kaydıyla Hayreddin Ağa komuta etmektedir. Joseph VonHammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, Çev: Mehmet Ata, C.4, İstanbul 1330, s.238, Salâhattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969, s.198. Namık Kemal ise Süheylî'den aktardığı bilgiyle, Mısır'da bırakılan asker sayısını; Hayreddin Ağa emrinde 500 yeniçeri, Hayırbay'ın emrinde 5000 süvari olarak vermektedir. Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi*, Hürriyet Tarih Dizisi, C.3 İstanbul 1974, s.123. Mısır, yeniçerilerin en güçlü oldukları Osmanlı eyaletlerinden biridir.

41 Hüseyin Çınar, "XVIII. Yüzyılın İlk Yansında Ayıntâb (Antep) Şehrinde Bir Güç Ursunu Olarak Yeniçeriler" *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu* (22 Ekim 1999), Ed: Doç. Dr. Yusuf Küçükdağ. Gaziantep 2000, s.100.

42 Mehmet Doğan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Yeniçeriler", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* C.31, S.1 Haziran 2014, s.149.

43 Yıldırım, agm, s.170.

44 Geniş bilgi için bakınız: Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi, Doktora Tezinin 50. Yılı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

45 Yücel Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı

Aslı görevleri esnaflık olan ancak yeniçerilik kurumu arasına sızan unsurların ordudaki varlıklarının açıklaması, bu iki zümre arasındaki toplumsal ilişkilerin incelenmesiyle mümkün görünmektedir. Osmanlıda zaman zaman ortaya çıkan kullanımdaki paranın değerini düşürme uygulamalarının sonuçları en çok bu iki zümreyi zarara sokmuştur. Ulûfelerinin alım gücünün düşmesi yeniçerileri ve narh üzerinden satış yapmak zorunda olan fakat hammaddeleri aynı fiyatlarla edinemeyen esnafı ekonomik olarak etkilemiştir. Zararları aynı ölçüde yıkıcı olan bu iki kesim arasında özellikle merkezi yönetim uygulamalarına karşı bir muhalefetin kendiliğinden oluştuğu, bunun da yukarıda göstermeye çalıştığımız iki farklı uğraş arasındaki geçişi sağladığı iddia edilebilir. Kapıkulu askerleri içinde her zaman sayıca en kalabalık ve en nüfuzlu birliklerin yeniçerilerden meydana gelmesi ve bu birliğe mensup askerlerin imparatorluğun belli başlı kent ve kalelerinde görevlendirilmeleri asker-esnaf arasındaki ilişkilerinin tüm imparatorluğa yayılmasına olanak sağlamıştır. Askerî seferlerde kurulan iki kesim arasındaki iletişimin sivil hayattaki etkilerinin gözlemlenmesi en çok merkezi yönetime karşı girişilen muhalefet hareketlerinde göze çarpmaktadır. Özellikle İstanbul'da bu işbirliği çok belirgindir ve neredeyse tüm yeniçeri ayaklanmalarında esnaf, yeniçerilerle işbirliğindedir. İstanbul ve Osmanlı Devleti'nin Şam, Halep, Kahire, Sofya, Musul gibi kentlerinde esnaf loncaları ile iç içe geçmiş bir görünüm içerisinde bulunan yeniçeriler, üretim hizmetleri de veren bir grup haline dönüşmüşlerdir. Yerel ocaklara kayıtlı olup aynı zamanda ticaret ve zanaatlarını yürüten yeniçerilerin, başkentte potansiyel bir güç odağı haline geldikleri 1703⁴⁶, 1730 ve 1807'deki isyanlarda açıkça ortaya çıkmıştır. Aralarına hiç güçlük çekmeden esnaf loncalarını da çeken yeniçeriler, isyanların önderleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu tür isyanlarda görülen kentli esnaf ile yeniçeriler arasındaki işbirliği yalnızca başkent İstanbul ile sınırlı kalmamaktadır. Örneğin 1730 Patrona Halil isyanının öncesinde 1727-28 yıllarında İzmir'de, İzmir yeniçerileri ile İzmir voyvodası ve ona bağlı kuvvetler arasında, İzmir yeniçeri zabıtlarının seçimi ve tayini konusunda ortaya çıkan bir ihtilaf kısa sürede isyana dönüşmüş ve gerek kent içindeki gerekse dışarıdan gelen ve içlerinde esnaftan da temsilcilerin olduğu pek çok kişi bu isyanda yeniçerilerin yanında yer almıştır⁴⁷.

Bu iki ayrı kesim arasındaki örtüşmenin ekonomik hayattaki işbirliğinin etkisi çok eskiye dayanmaktadır. Küçük çapta akınların yerini büyük askeri seferlerin almaya başladığı XIV. yüzyılda, askeri zaferlerle birlikte uzak mesafelere sefere eşmeye başlayan Osmanlı ordusunda lojistik sorunlar da görülmeye başlanmıştır. Özellikle orduda sefere katılan çeşitli askeri sınıfların sefer boyunca ihtiyaçlarının karşılanması için tüm topluma, resmi görevli üretici ve vergi mükellefi halka çok büyük görevler düşüyor, devletin seferin lojistik alanlarında ihtiyacını hissettiği uzman açığı kendini hissettiriyordu. Osmanlı seferleri çok ustalıkla planlamalar gerektiren, büyük sayıda askerlerin katılımının devletçe sağlandığı organizasyonlardı.

Osmanlı seferlerinin devlet açısından en önemli sorununu ordunun iâşesi meselesi oluşturuyordu. Sayıları yüz bini bulan geniş askeri birliklerin yanında orduda yük ve binek hayvanlarının beslenmesi için bol miktarda zahire ihtiyacı duyuluyordu. Bu ihtiyaç Osmanlı hazinesi üzerinde büyük bir mali yük meydana getiriyordu. Merkezi yönetim tarafından devlet hazinesinin masrafını azaltmak, aynı zamanda ordu iâşesini karşılamak amacıyla zahire temin yöntemleri geliştirilmişti. Bu yöntemlerin temelini devletin zaruret

Yayınları No: 600, Ankara, 1985, s. 34, 36, 37. Yeniçeri sayılar için Zuhuri Danişman, *Kaçı Bey Risalesi*, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1993, s.37,38,40,42,43.

46 Önceki alacaklarının ödenmesi için harekete geçen 600 kişilik cebeciye diğer askeri zümre ve halktan da katılımın gerçekleşmesiyle isyancıların 60.000 kişiye ulaşmaları, Sadrazam Rami Mehmed Paşa'nın pasif kalması, Sultan II. Mustafa'nın orduya hâkim olamaması ve padişahın tahttan indirilmesi, Hocası Feyzullah Efendi'nin idamı, yönetim merkezinin Edirne'den İstanbul'a taşınması ve eski vezirlerin mallarının müsaderesiyle sonuçlanan isyan. Bkz. Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *1703 İsyanı: Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, Çev: Çağdaş Sümer, Tan Kitabevi, İstanbul 2011.

47 Münir Aktepe, "Başvekkâlet Arşivindeki Vesikalara Nazaran İzmir İsyanı (1727-1728)", *V. Türk Tarih Kongresi Ankara 12-17 Nisan 1959, Kongreye Sunulan Tebliğler*, s.679.

halinde halktan her türlü hizmet ve yardım isteme yetkisini ifade eden “avârız-ı divaniye” yükümlülüğü oluşturuyordu⁴⁸.

Bunun yanı sıra Osmanlı seferlerinde görev alan bu lonca mensuplarının ilk dönemlerden itibaren seferlerdeki varlıkları bilinmektedir. Osmanlı sefer organizasyonunda savaşan kuvvetler yanında çeşitli hizmetleri gören kıtalar içinde yer alan ordular, askerin giyim, yiyecek, sağlık, silah ve donanım gibi ihtiyaçlarını ücret karşılığı temin eden esnaf gruplarından ibaretti. Arşiv belgeleri ve vakayinamelerde çoğunlukla *orducu*, *orducu esnafı*, *ordu esnafı*, *bazar-ı ordu/orduî*, nadiren de *ordu-bâzâr*, *ordu-bâzâr halkı* olarak geçer. Osmanlılarda bu grubun ne zaman kurulduğu kesin bir biçimde belli olmamakla beraber Edirne'nin fethi (1361) sonrasında Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşunu müteakip ve başlangıçta Yeniçeri teşkilatına paralel bir gelişme gösterdiği söylenebilir⁴⁹. Orduculuk görevi hizmet ve nakit ödeme yoluyla, iki şekilde yerine getirilmektedir. İlkinde başkent İstanbul'dan seferde görev alacak loncalar ve bu loncalara mensup orducu sayısını belirten bir emirle gelen ve “ordu ağası” ya da “orducubaşı” olarak adlandırılan bir görevli, yerel kadı ve lonca ileri gelenlerin katıldıkları bir toplantıda istenen sayılar belirlenmekteydi. Örneğin 16 Receb 986/ 18 Eylül 1578 tarihinde Üsküp, Sofya ve Filibe kadılarına, kazaları ehl-i hıref mensuplarından ve başlarında dergâh-ı muâllâkapıcıbaşlarından Tokatlı Mehmed olmak üzere, 2 nefer kasap, 4 nefer ekmekçi, 2 nefer başçı, 2 nefer aşçı, 2 nefer bakkal, 1 nefer çuhacı, 1 nefer attar, 2 nefer sarraç, 2 nefer pabuççu, 2 nefer çizmecî, 2 nefer terzi, 2 nefer gazzaz, 2 nefer boyacı, 2 nefer berber, 2 nefer hallaç, 1 nefer nalçacı, 2 nefer bozacı, 2 nefer nalbant, 4 nefer arpacı, 1 nefer çakşırı, 2 nefer muhtab, 2 nefer semerci, 2 nefer eskici, 2 nefer mumcu, 1 nefer yaycı ve 1 nefer kılıççı'nın orducu olarak ihraç edilmesi için hüküm yollanmıştı⁵⁰. Loncaların çıkaracakları usta sayıları belirlendikten sonra kimin, hangi ustanın sefere gideceği artık loncanın kendi iç meselesiydi ve bunu aralarından yaptıkları tercihlerle yapıyorlardı. Bu seçimlerde işinin ehli ve fiziksel olarak iyi durumda olmak devlet tarafından aranan niteliklerdir. Seferler gayet zorlu geçtiğinden askerlerde aranan fiziksel şartların lonca ustalarında da aranması doğaldır. Bu yüzden yaşlı ustaların bu tür askeri hizmetlerde görev almaları düşünülmemelidir⁵¹.

Merkezi yönetimle loncalar arasındaki iş birliğini sağlayan resmi görevli ise kadıdır. Kadı, orducubaşı tarafından getirilen emrin eline ulaşmasından sonra başkasına havale edemeyeceği bir görevle karşı karşıya kalmaktadır. Bu görevin doğrudan kadının sorumluluğuna bırakılması, orducu seçiminin önem ve güçlüğünün bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Seçilen ustalara mensubu oldukları lonca tarafından sefer süresince kullanmaları için sağlanacak sermaye miktarları da yine bu toplantıda belirlenmekteydi⁵². Sefere gidecek ustalara verilen bu sermaye loncanın diğer üyeleri arasından toplanıyordu. Bu sermaye sefer sırasında yapılacak üretim için gereken malzemenin temin edilmesinde kullanılacaktı⁵³. Ancak sefer zamanı uzar ve seferden vazgeçilirse ordular kendilerine lonca tarafından temin edilen bu sermayeyi geri ödemek durumundaydılar. Böyle bir durum 14 Rebiülevvel 978/16 Ağustos 1570 yılında meydana gelmiş, seferin iptal edilmesi üzerine ordulara sermaye sağlayan lonca üyeleri verdikleri akçeleri geri istemişlerdi. Ordular kent dışına çıkarak çadırlarını kurdukları andan itibaren lonca üyelerinin sermayeleri geri istemek gibi bir haklarının kalmadığını iddia etmiş olsalar da yönetim bu mazeretin ancak sefer sona erdikten sonra geçerli olduğunu, ancak bu kez seferden

48 Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, Çev: Mehmet Tanju Akad, Homer Yayınları, İstanbul, 2007, s.104.

49 Şenol Çelik, “Orducu”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.33, 2007, s.370.

50 MD 35/590, s.236.

51 Bülent Çelik, *agt*, s.104-105.

52 Gilles Veinstein, “Du Marche Urbain Au Marche du Camp: L'institution Ottomane des Orducu”, *Dans Mellanges Professeur Robert Mantran*, Der. Abdeljelil Temimi, Zaghwan, France, 1988, s.309.

53 Murphey, *age*, s.1114-116.

vazgeçildiğini ve orduların lonca üyelerinden topladıkları akçeleri geri ödemek zorunda olduklarına yönelik bir karar almıştı⁵⁴.

XVI. yüzyılda Anadolu ve Rumeli'deki önemli kentlerden istenilen bu esnaf, daha sonraki yıllarda büyük ölçüde İstanbul, Edirne ve Bursa'daki loncalar arasından seçilen ustalardan oluşmaktaydı. XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin pek çok kentinden orducu istenmekteydi. Örneğin Diyarbakır beylerbeyi Vezir Mehmed Paşa'ya 17 Cemaziyevvel 967/14 Şubat 1560 tarihinde Diyarbakır'dan sefer için çıkaracağı asker için gereken orducu esnafı tedarik etmesi için gönderilen hüküm⁵⁵, aynı tarihli olmak üzere, Halep kadısına Halep'ten 2 kasap, 4 arpacı, 3 ekmeççi, 2 nalbant, 2 bakkal, 2 semerci, 1 berber, 2 muytab, 12 sarrac, 2 başçı, 2 aşçı, 1 bezzaz, 2 çarıkçı, 2 pabuççu, 1 mumcu, 1 nalçacı olmak üzere toplam 29 kişiyi Vezir Mehmed Paşa'nın yanındaki asker için orducu yazıp göndermesi için gönderilen hüküm⁵⁶ ve yine aynı tarihli olmak üzere Diyarbakır'da kışlayan Rumeli askerlerinin sefere gidecekleri sırada yanlarına yeterli sayıda orducu esnafı verilmesi için Amid kadısına gönderilen hüküm⁵⁷ler Doğu Anadolu'dan orducu temini hakkında için örnek oluşturmaktadır. 15 Rebiülevvel 990/ 9 Nisan 1582 yılında Kefe, Kili, Akkerman kadılarına gönderilen hükümde Şirvan seferi için bu kazalardan kasap, ekmeççi, bakkal v.s esnafının belirlenmesi istenmekteydi⁵⁸. 26 Safer 991/21 Mart 1583 tarihinde Anadolu eyaletinin Kastamonu, Kangırı, Manisa ve Tire kazaları kadılarından Şark seferi için serdar tayin edilen Rıdvan Paşa'nın emrinde hizmet etmeleri için orducu göndermeleri talep edilmişti⁵⁹. Yine 4 Rebiülahir 992/15 Nisan 1584 tarihli Manisa kadısına gönderilen bir başka hükümde Manisa ehl-i hirefinin Vezir-i azam Osman Paşa'nın Erzurum'a varan ordusuna katılmaları buyrulmuştu⁶⁰.

Daha sonraları önceden hizmet olarak bu yükümlülüklerini yerine getiren kentler artık *ordu akçesi* adıyla nakit olarak yerine getirmeye başlamışlardı. Örneğin 2 Zilhicce 1126/9 Aralık 1714 tarihinde Mora seferi için Sofya'dan 1099, Selanik'ten 2.181,5, Üsküp'ten 1.454,5, Yenişehir ve Tırhala'dan ayrı ayrı 545,5, Siroz'dan 727 ve Filibe'den 1818 kuruş olmak üzere toplam 837,5 kuruş orducu bedeli toplanmıştı⁶¹. Osmanlı Devleti bazen de hizmet istediği kentlerden bile nakit ordu akçesi talep edebilmekteydi. Örneğin 18 Safer 1087/2 Mayıs 1676'da Kazak seferi için istenen orducu hizmetini Edirne ve İstanbul kentleri aynı olarak sunarlarken, Bursa, tersane-i amire küreççi ücretleri için ödenecek 240000 akçelik ordu bedelini nakit olarak vermişti⁶². 4 Rebiülahir 1149/1 Ağustos 1737 tarihinde Bursa kadısına yazılan bir hükümde önceden Bursa şehriden iktiza eden 39 hayme ordu esnafının ihraç olunmayıp, bedeli olarak belirlenen 3.380 kuruşluk hayme masraflarının kentteki esnaftan tahsil olunup, İstanbul'a gönderilmesi istenmekteydi⁶³.

Askeri seferler sırasında ordularla kapıkulları arasında kurulan ilişkilerin, bu iki farklı kesim arasında ekonomik birlikteliğin bir ilk adımı olarak anlamlandırmamız mümkündür. Her ne kadar orducu esnaf olarak sefere çağrılan uzman birlikleri devlet tarafından görevlendirilmiş olsalar da yaptıkları iş nedeniyle askeri birliklerin içindedirler ve seferlerin sıkıntılarına birlikte göğüs germektedirler. Bu türden ortak güçlüklerin insanları birbirlerine yakınlatacağı ya da bağlı buldukları toplumsal katmanların katı çizgilerini esnekletireceği düşünülebilir. Kanımızca yönetimce olmazsa olmaz olarak kabul edilen

54 MD 14/357, s.251.

55 MD 3/776, s.775.

56 MD 3/777, s.775.

57 MD 3/778, s.775.

58 Yücel Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe 1475-1600*, Kültür Bakanlığı Osmanlı Eserleri, Ankara, 2000, s.94.

59 MD 44/349, s.170.

60 MD 59/8, s.30.

61 MAD 3284, s. 259. Ayrıca bkz. MAD 9902, s. 65. Bir yıl sonra aynı kentlerden yine aynı miktarda orducu bedeli alınmıştı. MAD 3818, s.63.

62 MAD 3841, s.29.

63 Cevdet Askeriye 22598.

bu askeri ve sivil iki yapı arasındaki sosyal etkileşimin gelişiminde askeri seferlerin rolü büyüktür. Orducu olarak esnafın görevlendirilmesi ile yeniçeriliğin lağvedilmesinin tarihleri birbiriyle örtüşmektedir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra artık lonca mensuplarının orducu esnafı olarak görevlendirilmesine son verilmiştir. Yine bir başka delil de başta imparatorluğun taşra kentlerinden de talep edilen orducu birliklerinin XVII. yüzyıldan itibaren sadece İstanbul, Edirne ve Bursa'dan sağlanmaya başlanmasıdır. Bu üç kentteki ilişkilerin, Osmanlı Devleti'nin diğer uzak kentlerine göre esnaf ile yeniçeriler arasında kurulacak sosyal ve ekonomik ilişkilerden daha yoğun olacağı ve seferin desteklenmesinde diğer kentlerden gelen lonca mensuplarına göre daha işe yarayacağı açıktır.

D- Sonuç

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına dek uzun bir süre hizmet veren ordular, bu dönem süresince seferlerdeki askerlerin tüm lojistik ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan köklü bir kurum işlevi görmüşlerdir. Sivil birer kurum olan Osmanlı loncaları devletin bu türden hizmet ve vergi beklentileriyle kısmen de olsa askeri hayatın içine çekilmişlerdir. Osmanlı loncalarının köklerini Selçuklu ahi teşkilatından alan ve ahilerde, özellikle Köseadağ yenilgisinden sonra iyice belirginleşen bu askeri fonksiyon, Osmanlı orduculuk sistemi içinde devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin kendi iç dinamiklerinden ortaya çıkan ihtiyaçların karşılanması amacıyla kurulup değişik dönemlerde Devletin genel ekonomik değişiklikleri ile uyumluluk gösteren orduculuk kurumu, devletin iç kaynaklarının yetersiz görüldüğü anlarda ya da bu kaynakların çoğaltılıp zenginleştirilmesi amacıyla seferlerde devlet tarafından o çok ihtiyaç duyulan uzmanlık bilgisinin kentli esnaf tarafından sağlanmasından ibarettir. Bu esnaf gruplarının seferler sırasındaki varlıkları hiç kuşkusuz Osmanlı seferlerindeki lojistik problemlerin bazılarını kolaylaştırıcı rol oynamıştır. Askerin başta beslenme olmak üzere giyim-kuşam, sağlığa uygunluk, silahlarının tamir ve sefere götürülen hayvanların beslenme ve bakımı gibi hayati konularda bu gruplar sefere katılan birliklere destek vermişlerdir.

Ekonomik canlılık ve askeri unsurların fazlalığı, müşteri-satıcı ilişkisi bir yana, seferlerde gerçekleşen bağlantılar, sefer sonrasındaki kent yaşamında da devam etmiştir. Asker-esnaf arasındaki bu birlikteliğin, orduculuk kurumunun lağvedilişi ve Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasıyla aynı dönemde meydana gelmesi tesadüf değildir. Orduculuk kurumu 1826 yılında ocağın lağvedilmesine kadar hizmet vermiş, yerlerini yeniçeri birlikleri yerine istihdam edilen Asâkîr-i Mansûre-i Muhammediye askerleri içerisinde yer alan sanayi alayları almıştır⁶⁴. Bu ikili arasındaki ittifak, devletin aldığı bir takım siyasi kararlarla ortadan kaldırılmıştır. 1839 Tanzimat fermanı Osmanlı Devleti'nin loncalara karşı uyguladığı ekonomik politikalarda değişikliklere gideceğinin ilanıdır. Mustafa Reşid Paşa Tanzimat'ı ilan ederken özellikle serbest ticaret üzerinde durmuştur. Aldığı önlemler arasında bulunan tek el ve esnaf örgütlerinin kaldırılması, 1838 ticaret Antlaşması, toprak üzerindeki özel tasarruf haklarının pekiştirilmesi gibi değişiklikler ekonomide liberal bir çizgiye kayılmakta olduğunun göstergeleridir. İngiliz devlet adamları ve ekonomistleri, bunu kendi ekonomileri için bir nimet saymışlardır. Reşid Paşa serbest ticaret rejimi altında imparatorluk ticaretinin artacağını, tarımın ihraca yönelerek tarım alanlarının ve metotlarının gelişeceğini, bunun sonucu olarak hem halkın hem de devletin zenginleşeceğini düşünüyordu. Loncalarda, devletin bu ekonomik alandaki politika değişikliklerinin en yıkıcı etkisi, devlet korumacılığının ve resmi görevliler eliyle yaratılan girişimciliğin kalkması ile görülecektir.

64 Osman Nuri Ergin, Mecelle-i Umûr-ı Belediyye, C.1, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul, 1995, s.636.

Kaynakça**Arşiv Kaynakları**

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Askeriye 22598.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Defterler (MAD) 3284, 3818, 3841, 9902.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defterleri (MD) 3, 14, 35, 44, 59.

Bursa Şer'iyeye Sicilleri (B.Ş.S.) C.3.

İstanbul Bâb Mahkemesi Sicilleri 36.

Yayınlanmış Eserler

Abou El-Haj, Rifa'at Ali, *1703 İsyanı: Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, Çev: Çağdaş Sümer, Tan Kitabevi, İstanbul 2011.

Ahmed Refik, Eski İstanbul, Haz.: Sami Önal, İletişim Yayınları, İstanbul 1998

Aktepe, Münir, "Başvekâlet Arşivindeki Vesikalara Nazaran İzmir İsyanı (1727-1728)", V. Türk Tarih Kongresi Ankara 12-17 Nisan 1959. Kongreye Sunulan Tebliğler, s.674-981.

Arıkan, Zeki, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, 1991, s.279-306.

Barkan, Ömer L., "Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Cemiyetleri", Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C.41, S. 1-4, İstanbul 1984, s. 39-46.

Barkan, Ömer L., "Şark Ticaret Yolları Hakkında Notlar" İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C.1, S. 4, İstanbul, 1940, s.448-454.

Barkan, Ömer L., "Edirne Askerî Kassamına Âit Tereke Defterleri (1545-1659)" Belgeler, C.III, S.5-6, Ankara 1966, s. 1-479.

Braudel, Fernand, II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1989.

Bilgin, Arif; EKİN, Ümit, "Bir Kimliğin Dönüşümü: 'Asker'likten 'Asker-Esnaf'lığa" *Akademik İncelemeler*, C.2, S.1, 2007, s.215-229.

Cerasi, Maurice M., Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi, 2. Baskı, Çev: Aslı Ataöv, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Çelik, Bülent, *Osmanlı Seferleri'nin Lojistik Sorunlarına Kentli Esnafın Getirdiği Çözümler: Orducu Esnafı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara, 2002.

Çelik, Şenol, "Orducu", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.33, 2007, s.370-373.

Çınar, Hüseyin, "XVIII. Yüzyılın İlk Yansında Ayıntâb (Antep) Şehrinde Bir Güç Unsuru Olarak Yeniçeriler" Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu (22 Ekim 1999), Ed: Doç. Dr. Yusuf Küçükdağ. Gaziantep, 2000, s.97-110.

Danışman, Zuhuri, *Koçi Bey Risalesi*, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1993.

Doğan, Mehmet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Yeniçeriler", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* C.31, Sa. 1 Haziran 2014, s.137-152.

Dumrul, Cüneyt; DUMRUL, Yasemin, "Osmanlı İmparatorluğunun Kapitalist Paternde Sanayileşmesinin Önündeki Engeller Üzerine Bir İnceleme" *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, S.23, 2014, s.146-170.

Elibol, Ahmet, "Yeniçeriler ve İktidar Bağlamında Osmanlı Sisteminin Dönüşümü", *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*, C.3, S.5, Kış 2009, s.21-40.

Emecen, Feridun, "Onbeş Yıl Savaşları Tarihinden Bir Safha: Osmanlı Kaynaklarına Göre 1598 Varad Seferi", *Tarih Enstitüsü Dergisi (Prof. Münir Aktepe'ye Armağan)* S. XV, 1997, s.265-303.

- Ergenç, Özer, "18. Yüzyıl Başlarında Edirne'nin Demografik Durumu", IX. Türk Tarih Kongresi 21-25 Eylül 1981 bildirileri, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s.1415-1424.
- Ergenç, Özer, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri" Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920), Ed. Osman Okyar-Halil İnalçık, Ankara, 1980, s.1415-1424.
- Ergin, Osman Nuri, Mecelle-i Umûr-ı Belediye, C.1, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul, 1995.
- Ertas, M. Yaşar, *Sultanın Ordusu (Mora Seferi Örneği 1714-1716)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.
- Emecen, Feridun M., *Yavuz Sultan Selim*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2010.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı'da Kent ve Kentliler*, Çev: Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*.Çev: Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.
- Genç, Mehmet, "Osmanlı Esnafı ve Devlele İlişkileri" Ahilik ve Esnaf, Konferanslar ve Seminer, Metinler, Tartışmalar, İstanbul Esnaf ve Sanatkârlar Derneği Birliği Yayınları, İstanbul, 1986, s. 113-124.
- Göncüoğlu, Süleyman Faruk, "İstanbul'un Fethi Sonrası Kurulan İlk Semt: Saraçhane", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S.22, Erzurum 2009, s.27-82.
- İlgürel, Mücteba, "Yeniçeriler" İslam Ansiklopedisi, C.13, İstanbul Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1993, s.385-395.
- İnalçık, Halil, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi, Doktora Tezinin 50. Yılı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.
- İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*,Çev: Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
- İşbilir, Ömer, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996.
- Kafadar, Cemal, *Yeniçeri-Esnaflar İlişkileri: Solidarity and Conflict*, McGill Üniversitesi, Master Tezi, Montreal, 1981.
- Koçu, Reşad Ekrem, *Yeniçeriler*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2004.
- Kuban, Doğan, *İstanbul Bir Kent Tarihi. Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul*, Çev: Zeynep Rona, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1996.
- Küpelî, Özer, "Osmanlılar ve Doğu Ticaret Yolları Üzerine (XV-XVII. Yüzyıllar)", *Prof. Dr. Necmi Ülker'e Armağan*, İzmir, 2008, s.391-405.
- Mantran, Robert, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990.
- Murphey, Rhoads, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, Çev: Mehmet Tanju Akad, Homer Yayınları, İstanbul, 2007.
- Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi*, Hürriyet Tarih Dizisi, İstanbul 1974.
- Oğuzoğlu, Yusuf, "Osmanlı Şehirlerindeki Askerîlerin Ekonomik Durumuna İlişkin Bazı Bilgiler" Birinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler II, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1983, s.169-178.
- Özkaya, Yücel, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları No: 600, Ankara, 1985.
- Öztürk, Mustafa, "Osmanlı Ekonomisinde Fiyatları Etkileyen Unsurlar", *Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı*, Elazığ, 1996, s.221-239.

- Öztürk, Yücel, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe 1475-1600*, Kültür Bakanlığı Osmanlı Eserleri, Ankara, 2000.
- Pamuk, Şevket, 100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi. 1500- 1914, 2. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Raymond, Andre, *Yeniçerilerin Kahiresi, Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi*, Çev: Alp Tümertekin, İstanbul, 1999.
- Sahillioğlu, Halil, "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonlarında İstanbul'da Fiyatlar" Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 1, İstanbul, 1967, s.36-40.
- Sakaoğlu, Necdet; AKBAYAR, Nuri, "Osmanlı'da Zenaatten Sanata", Esnaf ve Zenaatkârlar, C.1Osmanlı'nın 700. Yılına Armağan Körfezbank, İstanbul, 1999.
- Sevinç, Tahir, *1695 ve 1696 Avusturya Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi İstanbul, 2010.
- Tansel, Salâhattin, *Yavuz Sultan Selim*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969.
- Taş, Hülya, *XVII. Yüzyıl'da Ankara*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2009.
- Tekin, Zeki, "Saraçhane", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.36, İstanbul, 2009, s.111-113.
- Türkmen, Mustafa Nuri, *Kamanîçe Seferinin Lojistik Hazırlıkları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- Ülker, Necmi, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi I. Ticaret Tarihi Araştırmaları*. Akademi Kitabevi, İzmir, 1994.
- Quataert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çev: Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Veinstein, Gilles, "Du Marche Urbain Au Marchedu Camp: L'institution Ottomane des Orducu", *Dans Mellanges Proffesseur Robert Mantran*, Der. Abdeljelil Temimi, Zaghuan. France, 1988,s.299-327.
- VonHammer, Joseph, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, Çev: Mehmet Atâ, İstanbul 1330.
- Yağcı, Zübeyde Güneş, AKKAYA, Mustafa, "XVII. Yüzyılda Bir Serhat Şehri Olan Vidin'de Askerler: Gündelik Yaşam Üzerine Değerlendirme", *Osmanlı Dönemi Balkanlar'da Gündelik Hayat*, Ed. Zafer Gölen-Abidin Temizer, Gece Kitaplığı Yay., Ankara, 2018 s.51-98
- Yıldırım, Onur, "Osmanlı Esnafında Uyum ve Dönüşüm: 1650-1826" Toplum ve Bilim, S.83 Kış 1999/2000, s.146-179.
- Yıldız, Hakan, *Haydi Osmanlı Sefere: Prut Seferi'nde Lojistik ve Organizasyon*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006
- Yi, Eunjeong, *17. Yüzyıl İstanbul'unda Lonca Dinamikleri*, Çev: Barış Zeren, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.